

เวชกรรมสังคม ภูมิพลังผู้สูงวัย: วิถีชุมชนกับการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน
ตามแนวชายแดนไทยภาคเหนือ

ชูศักดิ์ สุวิมลเสถียร

คุณูปการนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาไทยศึกษา

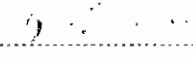
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

มกราคม 2557

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

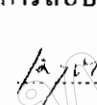
คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์และคณะกรรมการสอบคุณิพนธ์ ได้พิจารณาคุณิพนธ์
นิพนธ์ของ ชุศักดิ์ สุวิมลเสถียร ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปรัชญาคุณิพนธ์บัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์

 ..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ ภารดี มหาขันธ์)

 ..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ศาสตราจารย์ ดร. ศาสตรี เสาวคนธ์)

คณะกรรมการสอบคุณิพนธ์

 ..... ประธาน
(ศาสตราจารย์ ดร. เบญจา ยอดคำเนิม แอ็ดติง)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ภารดี มหาขันธ์)

 ..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. ศาสตรี เสาวคนธ์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ภารดี พันธุภากร)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ อนุมัติให้รับคุณิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาคุณิพนธ์บัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษาของมหาวิทยาลัยบูรพา

 ..... คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
(ดร.บุญรอด บุญเกิด)

วันที่ 31 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2557

ประกาศคุณูปการ

บ้านผมเรียกแม่ว่า “อามา” เรียกพ่อว่า “อาปา” ทั้งสองท่านอยู่ในวัยเลขแปดสิบฤดูหนาว
แม้สายตาของท่านเริ่มจะฝ้าฟาง ไปบ้างตามอายุขัย แต่ “ความรัก” และ “ความห่วงใย” ของท่าน
ยังคง “คมชัด” และ “เต็มเปี่ยม” อุดมด้วยพลังชีวิต เป็นเข็มทิศช่วยลูกขับเคลื่อนงานวิจัยให้ลุล่วง
ในครั้งนี้ ขอกราบขอบพระคุณอาปา อามา ผู้ให้ที่ยิ่งใหญ่ นับแต่แรกเกิด จวบจนวันนี้

ภาคสนาม ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพ่อเฒ่าเหล่าวัง หลิว แม่เฒ่าจา สูงชอนค่า
ผู้ให้ความช่วยเหลือดูแลเรื่องที่พัก ช่วยถ่ายถอดเรื่องเล่า ความทรงจำ และประสบการณ์ความรู้ที่
มีคุณค่า รวมทั้งมรดกน้ำใจที่ใสสะอาดของผู้คนและเด็กนักเรียนในหมู่บ้าน ทั้งครูอ้วน ครูกานต์
ครูโชติ ครูมะลิลา ชังดี อาตี๋ อาจู่ เก่ง อี๋ว พี่ศักดิ์ พี่อุทิศ พี่ดอแสง อาอึ้ง อาดี๋ อาซิง อาซ่า ต้ามา ชัน
หน่อเกอ กลุ่มคนผู้ร่วมสร้างบรรยากาศในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ให้เกิดความอบอุ่นเป็นอย่างยิ่ง

เครือข่ายเวชอาสาปิยะเวชศึกษาไท ขอขอบพระคุณ ไผ่ตรีจิต ความรู้ที่ได้รับจากหมอ
พื้นบ้าน หมอประพันธ์ กันทิยะ หมอแสมหนวี หมอลายเงิน หมอยอดคำ หน่อคำ หมอบุญชุม
ทาแก้ว หมอवासนา เกิดงาม คุณศศิเชมณัฐ ศักดิ์ชินศิริ คุณกอบกนกชัย คำแดง คุณบุษราภรณ์
สุวงษา คุณทิพย์อาพร ไชยเรือนแก้ว คุณณลินชภา กุ้แพร คุณวาราลักษณ์ เศรษฐเสถียร คุณสุเชาว์
ทอธรรมคุณ คุณสุรศักดิ์ จันทร์ประเสริฐ และคุณธงชัย ถิม เหล่ากัลยาณมิตรที่ให้การเอื้อเฟื้อ
และเป็นเป็นกำลังใจมาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ภารดี มหาจันทร์ ที่ได้ให้ความเมตตา ชี้นำ และ
สร้างบรรยากาศในการบูรณาการศาสตร์ข้ามสาขา เกื้อกูลให้ผู้วิจัยเกิดปฏิบัติการสร้างสรรค์ความรู้
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยนนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และดร.ศักดิ์นา บุญเปี่ยม ผู้เปิดพื้นที่ความหลากหลาย
บูรณาการจัดการเรียนการสอนและขอทราบการระดมวิญญาน ศาสตราจารย์รัชช ปุณโณทก ครูวิถี
ผู้ล่วงลับ ครูใหญ่ไทยศึกษาผู้วางแนวคิดปฏิบัติการภาคสนามเพื่อการเชื่อมโยงไทยศึกษาข้ามรัฐ

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ศาสตรี เสาวคนธ์ รองศาสตราจารย์ อารมณ
เพชรชั้น และรองศาสตราจารย์ ภารดี พันธุภากร ที่ได้กรุณาตรวจสอบเพิ่มเติมเนื้อหาที่มีคุณค่าต่อ
การทำวิจัยครั้งนี้ โดยเฉพาะศาสตราจารย์ ดร.เบญจา ยอดดำเนิน แอ็ดติ๊ก และรองศาสตราจารย์
ไพบุลย์ ดวงจันทร์ ครูทัศนผู้ชี้แนะแนวทางปฏิบัติการไทยศึกษาภาคสนาม

ขอขอบคุณเพื่อนร่วมคิดแห่งบูรพาทิศ ดิน นาย ถี พงษ์ เป็ เฮียนั้ม พี่เกื้อ พี่ประทีป พี่วันชัย
ผู้เสนอความเหมือนและความต่าง เร นุช ปุ้ย ใจ้ หนู ลักษณ์ และเลียบกัลยาณมิตรผู้ร่วมสนทนา
ทำให้เกิดความสงบเย็น ราวกับได้นั่งพักอยู่ริมหาดบางแสนในยามเย็น.

ชูศักดิ์ สุวิมลเสถียร

51810196: สาขาวิชา: ไทยศึกษา; ปร.ค. (ไทยศึกษา)

คำสำคัญ: เวชกรรมสังคม/ ผู้สูงวัย/ การแพทย์พื้นบ้าน/ พื้นที่ชีวิต/ ระบบสุขภาพภาคประชาชน
 ชูศักดิ์ สุวิมลเสถียร: เวชกรรมสังคม ภูมิพลังผู้สูงวัย: วิถีชุมชนกับการดูแลสุขภาพ
 แบบ พื้นบ้านตามแนวชายแดนไทยภาคเหนือ (SOCIAL MEDICINE GEOPOWER OF AGING:
 A WAY OF COMMUNITY AND INDIGENOUS SELF-CARE ALONG NORTHERN
 THAILAND BORDER) คณะกรรมการควบคุมคหุณินพนธ์: ภาวดี มหาจันทร์, กศ.ม.,
 ศาสตรี เสาวคนธ์, ปร.ค., 279 หน้า, ปี พ.ศ. 2557.

การศึกษาวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิพลังของผู้สูงวัย พื้นที่ชีวิตของหมอยา
 พื้นบ้านและคนกลุ่มหนึ่ง ที่ต่อสู้กับโรคร้ายในหมู่บ้านบริเวณชายแดนจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็น
 ภาพสะท้อนพื้นที่สุขภาพที่สังคมมองข้ามไป การศึกษานี้เน้นให้เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาด้าน
 สุขภาพในอดีต องค์ความรู้ของผู้สูงวัยที่ยังคงใช้ประโยชน์ได้ในปัจจุบัน และความเคลื่อนไหว
 ของกลุ่มหมอยาพื้นบ้านในการจัดการระบบสุขภาพภายในชุมชน

กระบวนการวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสาน ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งใน
 ช่วงแรกใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์บอกเล่า เน้นประวัติศาสตร์ชีวิตของหมอยาพื้นบ้าน ช่วงที่สอง
 เป็นกระบวนการเชื่อมโยงภูมิปัญญาของหมอยาพื้นบ้าน ผ่านการจัดกิจกรรมร่วมกับทางโรงเรียนและ
 บุคลากรสาธารณสุข ช่วงที่สามเป็นปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในการพัฒนาเป้าหมายและวางแผน
 กิจกรรมสุขภาพร่วมกับภาคีที่เกี่ยวข้อง ใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลและปฏิบัติการ
 ในภาคสนาม ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2554 ถึง กันยายน 2556 รวม 26 เดือน

จากการศึกษา ประสพการณ์เรื่องเล่าและความทรงจำของคนในชุมชน 39 กรณี พบ
 รูปแบบภูมิปัญญาในการรักษาแบบพื้นบ้าน 14 รูปแบบ มีสมุนไพรที่หมอยาพื้นบ้านใช้ 125 ชนิด
 ครอบคลุม 18 อาการ และตำรับสมุนไพรแก้ 1 ตำรับซึ่งทางโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล
 นำไปใช้ในงานพัฒนานวัตกรรมสุขภาพแบบมีส่วนร่วมบนฐานภูมิปัญญาของคนในชุมชน

เวชกรรมสังคม ภูมิพลังผู้สูงวัยฯ เป็นพลังความเคลื่อนไหวของกลุ่มหมอยาพื้นบ้าน เป็น
 ปฏิบัติการสุขภาพที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ ทั้งพื้นที่การปลูกสมุนไพร พื้นที่สุขภาพ
 และพื้นที่ทางสังคมซึ่งช่วยหล่อหลอมให้เกิดพื้นที่ชีวิตและการขับเคลื่อนภูมิปัญญา การเปิดให้
 บริการสุขภาพทุกวันพฤหัสบดีของกลุ่มหมอยาพื้นบ้านที่วัดต้นโชค เป็นปฏิบัติการสุขภาพเชิงรุก
 และเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการขอคืนพื้นที่ระบบสุขภาพภาคประชาชน

51810196: MAJOR: THAI STUDY; Ph.D. (THAI STUDY)

KEYWORDS: SOCIAL MEDICINE/ AGING/ FOLK MEDICINE/ LIFE OF SPACE/
PEOPLE HEALTH SYSTEM

CHUSAK SUVIMOLSTIEN: SOCIAL MEDICINE GEOPOWER OF AGING: A
WAY OF COMMUNITY AND INDIGENOUS SELF-CARE ALONG NORTHERN
THAILAND BORDER. ADVISORY COMMITTEE: PARADEE MAHAKHAN, M.Ed.,
SASTHI SAOWAKONTHA, Ph.D. 279 P. 2014.

This research aims to study the geopower of aging, life history of folk healer and a group of people who used folk medicine in the border village of Chiang Mai. These reflections have unnoticed the phenomena of social health areas. This study highlights the importance of cognitive health in the past. Local wisdom of folk healer, which people still in used today and the movement of folk healers in management of health within the community.

This research use of mixed methods research to collect data. First use of oral history (life history). Second to link folk healer activities, for joint with school and local Hospital. Third Participants Observation and In-depth interviews in developing goals and to draft plan health activities with related parties. Timing of data collect in the field from July 2554 to September 2556 total of 26 months.

Research results findings space of memories of the community 39 cases, which analysis obtain 14 style of folk therapy. Until now Folk healer still use 125 species covering 18 symptoms and one of herbal foot spa which Health Promotion Hospital District develop to becoming an innovative healthcare start on local wisdom-based.

Social Medicine Geopower of Aging is power a movement of folk healers to keep on health is operating, causing changes in the area; herbs space, health space and social space, which shaping living life which driven local wisdom by aging and volunteer of health in a village. Action and movement process of the health service at Wat Tonchok every Thursday is a proactive health in service and the beginning of management to restore space the popular sector of public health system.

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฅ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญในการศึกษาวิจัย.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	12
คำถามในการวิจัย.....	12
กรอบและแนวคิดนำทางเบื้องต้น.....	12
ประโยชน์ที่ได้รับ.....	15
ขอบเขตของการวิจัย.....	15
นิยามศัพท์.....	16
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	18
แนวคิดนำทาง.....	18
แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับเวชกรรมสังคม.....	26
แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ.....	38
แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านสุขภาพ.....	47
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	62
ส่วนแรก การศึกษาประวัติชีวิต.....	63
ส่วนที่สอง วิธีวิจัยทางมานุษยวิทยาการแพทย์.....	63
ส่วนที่สาม การสังเกตและปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	64
แผนปฏิบัติงานวิจัยภาคสนาม.....	73
4 ภูมิหลังหมู่บ้านและประวัติศาสตร์สุขภาพชุมชน.....	76
ภูมินิเวศหมู่บ้านจันทบุรีบึงบอระเพ็ด.....	76
ภูมิวัฒนธรรม ประเพณีกรรมทางความคิด.....	96

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
ภูมิชีวิต ร่องรอยการใช้ชีวิต สุขภาพและความเจ็บป่วย.....	101
ประวัติศาสตร์สุขภาพชุมชน.....	106
5 ระบบการดูแลสุขภาพพื้นฐานในชุมชน	113
โครงสร้างและบริบทของการดูแลสุขภาพในชุมชน.....	113
พื้นที่ความทรงจำ ประสบการณ์ความเจ็บป่วย และ การรักษาพื้นฐาน.....	132
พื้นที่ความขัดแย้งในระบบสุขภาพรัฐและการดูแลสุขภาพในชุมชน	170
6 พลังชุมชนและผู้สูงวัยกับการจัดการสุขภาพในชุมชน	200
พลังชุมชน องค์ความรู้ด้านสุขภาพ คำและความหมาย.....	201
ฐานคิดของหมอยาพื้นบ้าน สู่การเชื่อมต่อพื้นที่สุขภาพชุมชน	202
ผู้สูงวัยกับพื้นที่การจัดการสุขภาพภาคประชาชน	209
ปฏิบัติการเวชกรรมสังคม ผ่านร่างแผนสุขภาพภาคประชาชน.....	217
7 บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	223
บทสรุป.....	223
อภิปราย และการสังเคราะห์ผล.....	225
ข้อเสนอแนะ.....	232
บรรณานุกรม	234
ภาคผนวก.....	263
ภาคผนวก ก	264
ภาคผนวก ข	267
ภาคผนวก ค	270
ภาคผนวก ง.....	276
ประวัติย่อของผู้วิจัย	279

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2-1 มุมมองผู้สูงอายุ กรอบคิดที่ควรปรับ กระบวนทัศน์ที่ควรขยาย	43
3-1 แผนปฏิบัติงานภาคสนาม.....	74
4-1 ข้อมูลประชากรในหมู่บ้าน.....	82
4-2 โรคที่ปรากฏในหมู่บ้านก่อนมีสถานีนอนมัย	108
5-1 จำนวน ประสบการณ์ของคนในพื้นที่ 39 กรณี.....	147
5-2 โรค 10 อันดับที่พบบ่อยในชุมชน	162
5-3 โรค 10 อันดับในแต่ละช่วงฤดูกาล.....	163
5-4 สถานการณ์โรคที่รุมเร้าชุมชนในพื้นที่ชายแดน 10 อันดับ	163

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1-1 วงรีของแนวคิดในเบื้องต้น ก่อนเริ่มการทำงานวิจัย.....	13
1-2 พื้นที่วงกลมผู้สูงวัย กับ ประเด็นความคิดที่เกี่ยวข้อง	14
2-1 โลกสุขภาพของชาวบ้าน	35
2-2 กรอบสี่เหลี่ยมจำลอง ปริมาณของสุขภาพทั้งหมด	36
4-1 แผนที่อำเภอ ไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ และ บริเวณแนวเขาที่ราบสูง	78
4-2 พื้นที่ 4 ประเทศ ซึ่งชาวจีนอพยพเข้าสู่ประเทศไทย.....	79
4-3 แผนที่เส้นทางอพยพทหารจีนคณะชาติ ผ่านพม่าก่อนเข้าสู่ประเทศไทย.....	80
4-4 บรรยากาศในห้องเรียนของเด็กในหมู่บ้าน (1).....	85
4-5 บรรยากาศในห้องเรียนของเด็กในหมู่บ้าน (2).....	85
4-6 แผนที่หมู่บ้าน ดอกคำควน.....	86
4-7 ภาพเมฆหมอกในยามเช้า	89
4-8 ทิวทัศน์โดยรอบหมู่บ้านดอกคำควน	89
4-9 ป้ายหิน แสดงชื่อกลุ่มคน และองค์กรที่ บริจาคเงินซ่อมแซมถนนทางเข้าโรงเรียนจีน ...	90
4-10 ศาลเจ้าที่ในหมู่บ้าน.....	91
4-11 บ่อน้ำหน้าศาลหลวงวังสุ่ย.....	92
4-12 ศาลเจ้าหลวงวังสุ่ย.....	93
4-13 ผู้นำทหารจีนคณะชาติ เข้าเฝ้าถวายหินที่อยู่บนยอดคอกอยผาตั้ง	105
4-14 การให้บริการในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.).....	108
5-1 กว๊านชา โดยใช้เหรียญกษาปณ์.....	149
5-2 กว๊านชา โดยใช้ขอบกระป๋อง	149
5-3 เครื่องมือปากวาน (คูคระปุ๊ก).....	150
5-4 การรักษาด้วยการคูคระปุ๊ก.....	150
5-5 การฝนยาสมุนไพร	151
5-6 น้ำยาที่ได้จากการฝน	151
5-7 น้ำยาที่ฝนได้ไปทา.....	152

สารบัญญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
5-8 ยาดั้ม	152
5-9 การดูดพิษด้วยกระบอกไม้ไผ่.....	153
5-10 หมอยาพื้นบ้าน กับ เยาวชน	153
5-11 นักเรียนเรียนรู้เรื่องการแช่เท้า	154
5-12 การนำสมุนไพรไปอังไฟก่อนการใช้ (1).....	154
5-13 การนำสมุนไพรไปอังไฟก่อนการใช้ (2).....	155
5-14 การเตรียมยาสมุนไพร สับเป็นชิ้นเล็ก	155
5-15 นำสมุนไพรที่ตากแห้งแล้วมาตำ	156
5-16 บดสมุนไพรให้เป็นผง	156
5-17 กรอกใส่ซองชา.....	157
5-18 สมุนไพรที่กรอกใส่ซองชา	157
5-19 การนวด.....	158
5-20 ผู้รับการฝึกอบรมนวดเพื่อสุขภาพ	158
5-21 การเจาะปลายนิ้วเพื่อรีดเอาเลือดออก (ฟางเสวีย) (1)	159
5-22 การเจาะปลายนิ้วเพื่อรีดเอาเลือดออก (ฟางเสวีย) (2).....	159
5-23 พิธีกรรมทำบัต	160
5-24 ผู้ป่วยที่หายแล้วกลับมาขอบคุณหมอยาพื้นบ้าน	160
5-25 ความเชื่อมโยงพื้นที่เวชกรรมสังคม	161
5-26 ป้ายหินเตรียมวางศิลาฤกษ์สร้าง รพ.สต.สันติวนา	169
5-27 ตัวอย่าง บทความ “พื้นที่สุขภาพ กับเครือข่ายจิตอาสา” (1).....	187
5-28 ตัวอย่าง บทความ “พื้นที่สุขภาพ กับเครือข่ายจิตอาสา” (2).....	187
5-29 ตัวอย่าง บทความ “พื้นที่สุขภาพ กับเครือข่ายจิตอาสา” (3).....	188
5-30 ตัวอย่างคำรับยาสมุนไพร.....	188
5-31 กิจกรรมบริการสุขภาพ	189
5-32 การรักษาพื้นบ้าน	189
5-33 กิจกรรมเครือข่ายเวชอาสา.....	190

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
5-34 ป้ายรพ.สต.....	190
5-35 กิจกรรม 9 สถานีการเรียนรู้ (การดูแลสุขภาพด้วยวิธีผสมผสาน)	191
5-36 เครื่องข่ายเวชอาสาจัดกิจกรรมร่วมกับหมอยาพื้นบ้านและรพ.สต. (1).....	191
5-37 เครื่องข่ายเวชอาสาจัดกิจกรรมร่วมกับหมอยาพื้นบ้านและรพ.สต. (2).....	192
5-38 เครื่องข่ายเวชอาสาจัดกิจกรรมร่วมกับหมอยาพื้นบ้านและรพ.สต. (3).....	193
5-39 สมุนไพรศึกษา (พ่อเฒ่าเหล่าวัง ให้ความรู้กับเด็กนักเรียน)	193
5-40 ประชุมคณะกรรมการ อสม.	194
5-41 ประชุม อสม.	194
5-42 ร่างสุขภาพชุมชน ส่งต่อไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น.....	195
5-43 แนวคิด การทำงาน 5 แกน กับการเชื่อมต่อกับความรู้ของหมอยาพื้นบ้าน.....	196
5-44 การสร้างระบบสุขภาพชุมชนที่ยั่งยืน.....	196
5-45 ป้ายไวนิลสำหรับประชาสัมพันธ์.....	197
5-46 โรงตากยาสมุนไพร.....	197
5-47 แพนกลับสมุนไพรพ่อเฒ่าเหล่าวัง.....	197
5-48 พ่อเฒ่าเหล่าวัง กับ ชาวชน โครงการส่งเสริมสุขภาพด้วยวิถีธรรมชาติบำบัด.....	198
6-1 รพ.สต.บริการน้ำสมุนไพร.....	212
6-2 เด็กนักเรียนทดลองดื่มสมุนไพร	212
6-3 กิจกรรมสมุนไพรศึกษากับหมอยาพื้นบ้าน.....	217
6-4 ห้องเก็บยาของหมอยาพื้นบ้าน	218
6-5 ร่างแผนสุขภาพกับ 25 ความเคลื่อนไหวในชุมชน.....	219
7-1 เวชกรรมสังคม การเชื่อมโยง คน ของ พื้นที่ และภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพภาค ประชาชน.....	228